

Dede Korkut Kitabı'nda Söylem Belirleyiciler*

İsa Sarı**

Öz

Dede Korkut Kitabı üzerine dilcilik sahasında yapılan araştırmalar, çoğunlukla, daha önceki araştırmacılar tarafından yanlış okunduğu düşünülen sözcüklerin yorumlanması/düzeltilmesi veya müstensih hatalarının tespit edilmesi gibi metnin doğruya en yakın okunuşuna ve yeniden kurulmasına yönelik çalışmalara dayanmaktadır. Bu tür çalışmalar, eserin hatalardan arındırılmış ve kusursuzca en yakın şeklinin tasarlanması/kurulması için gereklidir. Ancak bu yapılırken eserle ilgili diğer düzeylerdeki çalışmaların geri plana itilmemesi, metin üzerinde çeşitli dil içi veya dil ötesi çalışmaların da gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Bu sayede, eserle ilişkili daha fazla ayrıntıya ulaşma imkânı doğacak ve metnin yazıldığı dönem, şartlar, metnin estetik/edebi değeri, ayrıca üst yapısıyla ilgili diğer pek çok husus daha iyi anlaşılacaktır.

Bu çalışmada, daha çok konuşma dilinin bir özelliği olarak şekillenip ortaya çıkan söylem belirleyiciler üzerinde durulduktan sonra, *Dede Korkut Kitabı*'nda dönemin konuşma dilinin izleri olarak yorumlanabilecek bazı söylem belirleyiciler ele alınıp değerlendirilecektir. Böylece, Dede Korkut metnine konuşma dili odağında yaklaşılacak ve eserin söylem çözümlemesi yönündeki çalışmalara katkı sağlanacaktır.

Anahtar Kelimeler

Dede Korkut Kitabı, söylem belirleyici, konuşma dili, söylem çözümlemesi, boşluk doldurucu, söylem parçacığı.

* Geliş Tarihi: 19 Aralık 2017 – Kabul Tarihi: 20 Mart 2018

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Sarı, İsa (2020). "Dede Korkut Kitabı'nda Söylem Belirleyiciler". *bilig – Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 93: 29-52.

** Dr. Öğr. Üyesi, Hitit Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü – Çorum/ Türkiye

ORCID ID: 0000-0003-3766-1438

isasari@hitit.edu.tr

Giriş

Batı Türkçesinin, daha genel olarak Türkçenin, hem dil ve edebiyat açısından hem de geniş ölçekte etno-kültürel ve sosyolojik bakımdan en önemli yazılı metinleri arasında yer alan *Dede Korkut Kitabı*, ortaya çıkarıldığı tarihten itibaren yerli ve yabancı pek çok araştırmacının dikkatini çekmiş, üzerine sayısız çalışmalar yapılmış, farklı dillere çevrilmiş, popüler edebiyata da nakledilerek hak ettiği ilgiyi büyük ölçüde görmüştür. Gerek sahip olduğu zengin, yer yer genelden farklılaşan söz varlığı, anlatım üslubu, gerek edebi-tarihi-kültürel değeri ve Oğuzların yaşayışına dair pek çok hususu barındırması dolayısıyla *Dede Korkut Kitabı*'na ulusal ve uluslararası Türkoloji düzeyinde özel bir değer ve önem atfedilmiş ve eser, farklı disiplinler kapsamında kendisinden faydalanılan önemli bir kaynak olma niteliği kazanmıştır.

Tam olarak nerede ve ne zaman yazıya geçirildiği bilinmeyen ve her biri farklı bir konu/olay etrafında şekillenmiş destansı anlatılardan oluşan *Dede Korkut Kitabı*'nda konuşma dilinin/gündelik dilin pek çok izine rastlamak mümkündür. Öyle ki seslenme edatlarından hitaplara, deyimlerden atasözlerine, yer yer günümüz için argo kabul edilen ifadelere kadar, daha çok konuşma dilinde görülen çeşitli dil unsurları ve kalıp ifadeler bu eserde kullanım alanı bulmakta ve bunların tamamı olayların, duyguların aktarımına akıcılık, samimiyet ve canlılık katmak gibi görevler üstlenerek anlatıların sürükleyiciliğini sağlamada birer araç olarak işlev görmektedir.

Dede Korkut Kitabı'nda konuşma dilinin sıkça yer aldığı ve metne büyük oranda yansıdığı araştırmacılarca genel kabul görmüştür. Bu hususta Cemiloğlu (2001: 30), eserde yer alan *şağın şolun Uruzuñ; anası oğlanuñ; bidevi atı oğlanuñ* gibi unsurlarının konumu değiştirilmiş isim tamlamalarının Eski Anadolu Türkçesinin bir özelliği olmayıp konuşma dilinin esere aksetmesi sonucu ortaya çıktığını ifade eder. Gökyay (2006: 13) ise, eserdeki 'gereksiz edebiyat süsü bulunmayan, kısa, yalın ifadelerle örülmüş, yapmacıksız, özentisiz üslup'un kaynağının konuşma dili olduğunu belirtir. Örneğin, konuşma dili temelli diyalogların nakledilmesi daha çok *aydur* ifadesi ile başlanan manzum parçalarda görülmekte, bu parçalarda konuşmalar kahramanların ağzından, olduğu gibi aktarılmaktadır (Ergin 2008: 31). Konuşma dilinden unsurlar barındıran bir eserde, konuşma dilinin doğal bir özelliği olarak ortaya çıkan söylem belirleyicilerin bulunması son derece olağandır. Dolayısıyla bu tür eserlerin söylem çözümlemesi/analizi

(discourse analysis) kapsamında da incelenmesi, farklı sonuç ve değerlendirmelere ulaşılması açısından yararlı olacaktır.

Bu çalışmada öncelikle *söylem*, *söylem analizi* ve *söylem belirleyici* kavramları genel olarak tanımlanıp açıklanacak, bu tanımlama ve açıklamalar etrafında *Dede Korkut Kitabı*'nda söylem belirleyici olarak değerlendirilebilecek unsurlara dair genel değerlendirmelerde bulunulacaktır. Söylem belirleyicilerinin karakteristik özellikleri çok genel bir bakış açısıyla verilecek; söylem belirleyicilerin sınıflandırılması, farklı teorik çerçeveleri veya alt türleri gibi detaylara inilmeyecektir. Metinden yapılacak alıntuların imla ve gösteriminde ilk baskısı 1958 yılında yapılan Ergin (2008) neşri temel alınacak ancak Tezcan ve Boeschoten (2001), Özçelik (2005), Kaçalın (2006), Gökyay (2007), Tulum ve Tulum (2016) ile de karşılaştırmalara gidilecek, ayrıca Tekin (2013), Tezcan (2001), Tulum (2003), Özçelik (2006), Sertkaya (2006) ve Balyemez (2012) tarafından ele alınan düzeltmelerin varsa ilgili kısımlarından faydalanma yoluyla söylem belirleyici olma özelliği taşıyan yapılar tespit edilecektir.

Söylem ve Söylem Analizi

Söylem belirleyici kavramının daha iyi anlaşılması için, öncelikle *söylem* ve ardından *söylem çözümlemesi* kavramlarının tanımlanması gereklidir. *Söylem* (discourse), genellikle, cümleden daha büyük ancak dilin toplumsal yönü, alıcı üzerindeki etkisi gibi açılardan bakıldığında sözcük, öbek veya cümle düzeyinde de olabilen, daha çok iletişim değeri, iletişimdeki etkileri yönüyle ele alınan dil yapılarını, diğer bir ifadeyle sözceleri tanımlamada kullanılan bir terimdir (Vardar 2002: 179, Paltridge 2006: 19, İmer vd. 2011: 227, Kerimoğlu 2014: 140). Ayrıca edimbilim, söylem dil bilgisi, metin dilbilim gibi kuram ve yaklaşımların da ortak paydasında yer alan söylem (Hirik 2017: 1957), bir bakıma dil-üstü ve dil-dışı yapıları da ilgilendirir, dil bilgisel birlik ve kuruluşlara bu açılardan yaklaşır.

Filoloji ve dilbilim araştırmalarında, özellikle son elli yılda, cümleden daha büyük yapılar ve bu yapıların alıcı (okuyucu/dinleyici) üzerindeki etkileri üzerine yapılan çalışmaların sayısında büyük bir artış gözlemlenmiştir. Önceleri dil bilgisinin geleneksel kalıplarının dışına yeterince çıkılmadığı için dil bilgisel kategoriler, cümleyi meydana getiren öbekler ve ögeler, biçimbilgisel kalıplar gibi daha çok cümle içerisi esas alınarak yapılan ve bu düzeyi aşamayan çalışmalar, artık söylem ve söylem analizi kavramlarının

yerleşmesiyle cümlenin dışına çıkmaya başlamıştır. Böylece filoloji kapsamındaki sözdizimi araştırmalarında genellikle *cümle dışı unsur*, *ara söz* veya *ilave söz* gibi terimler içerisinde/etrafında tanımlanan bazı dil unsurlarına artık söylem kavramı etrafında yaklaşılmaya başlanmış, bu unsurların cümle ötesi görevlerinin olduğu fark edilir olmuştur. Bu sayede dilbilgisel çözümlerler sözcük ve cümle düzeyini aşarak yapı kavramını biçimbilgisel yapı ile sözdizimsel yapının bir seviye üzerine atlatmış; paragraf, metin, konuşma, hatta işaret dilindeki işaretler gibi daha büyük hacimli iletileri inceler hale gelmiştir (Johnstone 2008: 6). Bu da, söylem analizi gibi bir çalışma alanını ortaya çıkarmış ve bir metinde, bir konuşmada, bir diyalogda veya bir işaret dilinde, bağlamsal tabanda görünen/duyulan anlamın dışında 'kastedilen'in ne olduğunun araştırılmasına, metnin veya konuşmanın detaylarına inilmesine, diğer bir ifadeyle görünenin (duyulanın) ötesinde nelerin var olduğunun incelenmesine başlanmıştır. Bu hususta söylem analizi, genel olarak hem sözlü hem de yazılı dilin sosyal ve kültürel açılardan nasıl bir davranış sergilediğini, söylemlerin hangi kapsamda ve toplumsal hiyerarşide nasıl değerlendirilebileceğini ele almaya çalışmaktadır (Gee 2011: 10). Dahası, söylem analizi, İngiliz dilbilimci John Ruper Firth tarafından dile getirilen 'dilin ne olduğu ve nasıl işlediği hususunu daha iyi anlamamızı sağlayacak bir anahtar' vazifesi görmektedir (Coulthard 1985: 1). Söylem analizinin, toplumun ve toplum yaşantısının çeşitli yönlerinin tanığı/kanıtı olarak dile ve dil kullanımına yönelik daha yakından bir çalışma olduğu da vurgulanmıştır (Taylor 2013: 97).

Söylem analizi çalışmaları sonucunda ortaya çıkacak veriler, dille dolaylı olarak ilişkili bazı dil-dışı veya dil-ötesi hususlara yönelik çeşitli konularda çıkarımlar yapma noktasında da yarar sağlayabilir. Örneğin siyasal konuşmaların veya ilgili metinlerin çözümlenmesiyle, konuşmayı gerçekleştirenlerin veya metni yazarların esasında neyi, nasıl düşündükleri veya geçmişte söyledikleriyle şu anda söyledikleri arasında ne gibi tutarlılıklar/tutarsızlıklar görüldüğü, fikirlerindeki ve söylemlerindeki değişimler, kişilik özellikleri, olaylara bakış açıları, dil konusundaki bilgi birikimleri ve dili kullanma becerileri, eğitim seviyeleri, tercih ettikleri kelimelerin göz önünde tutulmasıyla dünya görüşleri gibi pek çok husus ortaya çıkarılabilir.¹ Öte yandan seçilmişler, reklamcılar, yorumcular, eleştirmenler, kamuoyu oluşturmak isteyenler gibi hitabetin ve retorik için önem arz ettiği kişiler de söylem çözümlemesi ile ilgilenmek durumundadır (Günay 2013: XII-XIII).

Türk filolojisi ve genel anlamda Türkoloji, gerek yazılı eserlerdeki konuşma diline ait hususlar gerek gündelik dildeki kullanımlar ve güncel eğilimler noktasında ilgili alanda yapılan çalışmalara yeterli ilgiyi gösterememiş, söylem analizi ve bilhassa söylem belirleyiciler konusunda son yıllara değin ülkemizde çok fazla çalışma yapılmamıştır (Türkçedeki söylem belirleyicilerle ilgili araştırmalardan bazıları için bk. Özbek 1998, Yılmaz 2004, Corcu 2006, Erdoğan 2013, Ruhi 2013). Türkçenin tarihi dönemlerine ve metinlerine yönelik tarihsel söylem analizi (historical discourse analysis) çalışmalarından bahsetmek ise mümkün değildir (tarihi Türk yazı dillerinin konuşulan biçimlerine yönelik bir çalışma için bk. Kartallıoğlu 2017). Ancak, söylem belirleyiciler gibi söylem analizinin çok küçük bir kesitinde yer alan birimler dahi inceleme konusu edildiğinde, Türkçenin tarihi dönemlerinde verilmiş eserlerin bu açıdan son derece zengin veriler sunacağı aşikârdır. Bu çalışmanın tarihsel veri kaynağını teşkil eden *Dede Korkut Kitabı*'nda da söylem belirleyicilerin ve söyleme yönelik diğer unsurların belirli kalıplar etrafında şekillendikleri, bunların işlevleri açısından incelenmeleri gerektiği ortaya çıkmaktadır.

Söylem Belirleyiciler

Literatürde *söylem parçacığı* (discourse particle), *pragmatik* işaretleyici (pragmatic marker) gibi farklı terimlerle de karşılanan söylem belirleyiciler, genel itibarıyla edat (örn. *işte*), zarf (örn. *hani*), bağlaç (örn. *yani*), ünlem (örn. *vallaha*) gibi farklı sınıflara ait olabilen sözcüklerin veya bir kalıp ifade halini almış yapıların (örn. *efendime söyleyeyim*) oluşturduğu dilbilgisel araçlar olarak değerlendirilir (Schiffirin 1987, Fraser 1999, Maschler ve Schiffirin 2015). Söylem belirleyiciler, iletiye bir dereceye kadar kuvvetlendirme içeriği katma, mevcut anlamı farklı yönlerden vurgulama veya anlamı destekleme, bir hususa dikkat çekme, konuşmaya duygu değeri veya samimiyet katma gibi farklı dilsel/sosyal/duygusal işlevlere sahip olabilirler. Bunun yanı sıra konuşurun söyleme karşı tutumunu yansıtmaya gibi arka plan bilgilerini de içeren söylem belirleyicileri, hangi sözcük sınıfına ait olursa olsun, o sözcük sınıfının sözdizimsel işlevini yerine getirmeyebilir. Dolayısıyla söylem belirleyici olarak kullanılan yapılar, esas anlam içeriklerinin ve işlevlerinin yanı sıra pragmatik bir anlam/ifade yeteneği daha kazanmış olurlar ve işlevleri/içerikleri, doğrudan yer aldıkları bağlamla ilgilidir, o bağlama özeldir. Ayrıca sözdizimsel ve anlamsal düzeyin üstündedirler.

Örneğin *işte* gösterme edatı, söylem belirleyici olarak kullanıldığında bir boşluk doldurucu gibi davranabilir. Benzer olarak *gel gelelim* şeklinde bir kalıp ifade, söylem belirleyicisi olarak kullanıldığında, sahip olduğu esas morfo-sentaktik anlamsal içerikten daha çok iki konuyu veya iki farklı ifadeyi çeşitli anlamsal ilişkilerle (zıtlık, sonralık vs.) birbirine bağlayan, birleştirici ve bağlantı kurucu, aynı zamanda boşluk doldurucu bir rol üstlenir. Tek başlarına göndergesel anlam taşımayan bazı sözcükler (örn. *böyle, şöyle, öyle*) söylem içerisinde işlev kazanabilirler (Torun 2011: 267). *Doğrusu, açıkçası, doğruyu söylemek gerekirse* gibi aynı pragmatik işlev alanına sahip söylem belirleyiciler, sözün güvenilirliğini sağlama ve artırma görevi görebilirler.

Cümlelerin sözdizimsel yapısı dışında kalan, yüksek kullanım sıklığına sahip ve stilistik açıdan çeşitli değerlere sahip olabilen söylem belirleyiciler (Brinton 2015: 225), bir söz başlatıcısı veya önceki sözü devam ettirici/tamamlayıcı araçlar olarak işlev görebilirler:

- (1) **Peki** siz bu konuda ne düşünüyorsunuz?
- (2) **Tabii** biz bunu bilmiyor değiliz.
- (3) **İşte** bilmiyorum ki ne yapacağız...

Söylem belirleyicileri, bir sözcüde genellikle seçimliktir. Diğer bir ifadeyle, sözdizimsel yapıdan söylem belirleyicinin çıkarılması, bağlı bulunduğu yapının dilbilgisel ve temel anlamsal yapısında herhangi bir değişikliğe sebep olmaz (Schourup 1999: 231). (4)'te, konuşma dilinde sıkça yer alan *yani* söylem belirleyicisi yüzey yapıya yansıtılmadan da anlam ve aktarım kesintisiz bir şekilde gerçekleşecektir.

- (4) Bunu benim söylememe gerek yok sanırım **yani!**

Ancak söylemin düzenlenişi ve pragmatik işlevlerin yerine getirilmesi hususunda önemli rollere sahiptirler (Baker ve Ellege 2011: 34). Zira (4)'te, sözün kesinliğini ve tutarlılığını vurgulama gibi psikolojik bir güdü sonucunda ortaya çıkan *yani* söylem belirleyicisi, alıcı üzerinde daha fazla etki bırakma ve kesinliği artırma gibi işlev görebilir.

Söylem belirleyiciler daha çok söz başında konumlanmaktadır. Ancak sözdizimsel yapının dışında olduklarından veya ona gevşek bir anlam ilişkisiyle bağlanmalarından dolayı, yerleşim esnekliğinde sahiptirler ve öbekler arasında herhangi bir konuma yerleştirilebilirler. Örneğin, *efendime söyleyeyim*

veya *inan* söylem belirleyicileri (5) ve (6)'da her biri ayrı bir öbek teşkil eden sözcükler arasında, ayrıca başta ve sonda konumlandırılabilirler. Ancak, yüklemden önce yer almaları genel bir eğilimleri sayılmaz.

(5) Onun için geleneksel sporların da kurumsal, profesyonel müsabakalarla **efendime söyleyeyim** lisanslaşmayla, kulüpleşmeyle bir yapılanmaya [...]

(6) Çok zor bunu **inan** anlatamam sana.

Çoğu söylem belirleyici, konuşmadaki boşlukları doldurma işlevi görebilir. Dolayısıyla, zihinde sözlerin planlanması, kuruluşu ve sıralanışı esnasında konuşucuya kısa bir süre vakit kazandırarak sessiz kalmasının veya imm, ıı gibi doğal boşluk doldurucuları kullanmasının önüne geçebilir: *doğrusu, hani, işte, yani, efendime söyleyeyim, siz söyleyin, ne diyordum ben* gibi. Yazımda, böylesi bir işleve ihtiyaç duyulmadığı için söylem belirleyicilere ihtiyaç da yoktur. Dolayısıyla tarihi dönem eserlerinde söylem belirleyicilerin varlığı, ilgili eserlere konuşma dilinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Söylem belirleyiciler, ait oldukları sözcük sınıfının özelliklerini ve işlevlerini yansıtmayabilirler. (7)'de şimdi bir zaman zarfı olarak işlev görebilir, ama bağlam dışında ve zaman özelliği olmaksızın bir söylem belirleyici olarak kullanılır:

(7) **Şimdi** ne desem bilemiyorum ki...

Dolayısıyla sözcükler veya öbekler, hatta tümceler söylem belirleyici olarak kullanıldıklarında bir dilbilgisel/sözlüksel işlevden ve anlamdan, ayrıca sözdizimsel görevden ziyade pragmatik amaçlara yönelik farklı dil-üstü katmanlar ortaya çıkarabilirler.

Dede Korkut Kitabı'nda Yer Alan Söylem Belirleyiciler

Dede Korkut Kitabı'nda konuşma dilinin pek çok izini bulmak mümkündür. Eserde tamamen başka bir karakterin ağzından aktarılan ve konuşma dilinin kullanıldığı şiirsel tarzdaki kısımlar (soylamalar) *görelüm hanum ne soylar/soylamış/ne haberleşdi* kalıplarıyla verilir. Ayrıca *ay(ı)t-* eylemiyle kurulmuş *aydur, ayıtdı, aytdılar* yapılarıyla da karakterlerin diyalogları başlatılır. Bunun yanı sıra [...] *diyü, didi, didiler* yapılarıyla da konuşmalar verilebilmektedir.

Söylem belirleyiciler, *Dede Korkut Kitabı*'ndaki konuşma dilinin izlerini oluşturan önemli unsurlardandır. Bunlar, bazen bir anlatıyı, olayı veya sözü başlatma işlevi görebilirken (örn. *görelüm, meger* vd.) bazen de sözcenin güvenilirliğini artırma, kesinliği sağlama, onaylama veya doğrulama amacını yerine getirebilir (örn. *vallah, bilmiş olun* vd.). Söylem belirleyiciler eserde, daha çok konuşma dili üzerine kurulmuş kısımlarda ve doğal olarak diyaloglarda yer almaktadır.

Demirçizade (1999: 110-111) çalışmasının “cümle kuruluşundaki ilave sözler hakkında” bölümünde, bazı cümlelerin kuruluşunda ilave sözlerin devreye girdiğinden bahseder ve bunların dilbilgisel açıdan cümleye bağlanmadığını aktarır: Hitaplar, seslenme edatları, bağlaçlar; alkış, kargış, onaylama ve reddetme bildiren edatlar, kişisel belirsizlik bildiren ifadeler bunlar arasındadır. Ona göre, bu tür “ilave sözler”in cümlede sabit yerleri yoktur (1999: 111). Esasında, Demirçizade'nin bahsettiği ilave sözler, söylem belirleyicilerin özelliklerini taşır. Dolayısıyla onun verdiği örnekler arasında yer alan *vallah, bak bak, ya* gibi unsurlar esasında söylem belirleyiciler olarak değerlendirilmelidir.

Çalışmanın bu kısmında, söylem belirleyici olarak çeşitli işlevlere sahip olduğu tespit edilen yapılar alfabetik sırayla verilecek, bunların metin içerisindeki görevlerine ve işlevlerine değinilecektir. Bu yapıların tespit edilmesinde “tam nüsha” hükmündeki Dresden yazması esas alınacak; söylem belirleyici olarak ele alınan yapılar/unsurlar, içerisinde yer aldığı örnek bağlam veya bağlamlarla verilip bunların metin içerisindeki konumu (DX-Y) biçiminde² işaretlenecek ve ilgili detaylar/yorumlar aktarılacaktır.³ Bunun yanı sıra, bazı sözcüklerin ve yapıların, söylem belirleyici işlevlerinden ziyade temel anlamsal ve dilbilgisel içerikleriyle kullanılmaları durumunda bunlara değinilmeyecek, bunların sadece söylem belirleyici olarak işlev görenlerine yer verilecektir. Örneğin *hoş* sözcüğünün ‘güzel, çekici’ vb. gibi sıfatsal veya yüklemsel kullanımları göz ardı edilecek, sadece söylem belirleyici işlevi aktarılacak ve odak bağlam bu durum üzerinden tespit edilecektir. Bunun yanı sıra, söylem belirleyici olarak değerlendirilen yapıların açıklamaları da özetleyici nitelikte olacak, sınırlılıklar dolayısıyla daha fazla ayrıntıya girilmeyecektir. Zira ilgili yapıların her biri, farklı farklı çalışmalara konu olacak şekilde araştırılmaya ve ayrıntılandırılmaya müsaittir.

bak bak

- *Bak bak mere delü kavat menüm birliğüm bilmez [...]* (D156-11)
- *[...] ayıtdılar ki bak bak şimdiye değin Kızanuñ ivin bile yağma | ider idük [...]* (D292-1)

Bilinen temel ve yan anlamlarının dışında şaşma, şaşkınlık ve hayret bildiren (örn. *Bak neler neler olmuş!*)⁴, ayrıca bir hususa dikkati çekme amacıyla da (örn. *Bak, bu kısmı böyle yapacaksın.*) kullanılan *bak-* eylemi, Türkiye Türkçesinde *bak sen, bak hele, bakma(yın)* (*sen/siz*), *bakınız, bakıldığında, bir bakıma* gibi biçimlenmelerle, sıkça kullanılan söylem belirleyiciler arasındadır. *Dede Korkut Kitabı*'nda da iki farklı boyda birer defa olmak üzere *bak bak* şeklinde ikileme yapısıyla kullanılmış olan bu söylem belirleyicisi, yukarıda anılan işlevleri yerine getirmekte ve sözceye şaşkınlık, hayrete düşme duygusal içeriğini ekleyip muhatabın dikkatini çekme hususunda da yardımcı ifade olarak görev almaktadır. Zira, ilk bağlamda sözceye kattığı değer bakımından *bak sen, bak hele* gibi söylem belirleyiciler ile de değiştirimli olarak kullanılabilir *bak bak*, burada daha çok beklenmedik bir durum karşısında düşülen hayreti ve şaşkınlığı yansıtma işlevi görmektedir. İkinci bağlamda ise hayret ve şaşkınlık işlevinden daha çok dikkati sözcenin tasarı yönüne çekme görevi taşımaktadır.

bāri

- *[...] bāri Bayındur Hanuñ tavlasından iki şahbaz yüğrük at getirüñ [...]* (D82-5)

Zarf olarak 'hiç olmazsa, en azından, hiç değilse, hiç yoksa' gibi anlamsal içeriklere de sahip olan ve cümle başında, içinde ya da ortasında konumlanabilen *bari* söylem belirleyicisi, *Dede Korkut Kitabı*'nda sadece bir kez, *Kam Pürenüñ Oğlı Bamsı Beyrek Boyı*'nda yer almaktadır. İlgili satırdaki bağlam içerisine, yukarıda verilen 'hiç olmazsa, en azından, hiç değilse, hiç yoksa' gibi anlam ilişkisiyle bağlanan bu söylem belirleyicisi, konuşurun talebini şartlandırma, asgari düzeyde şart koşma işlevini taşımaktadır.

bilmiş oluñ

- *Geyik olsa bir ya da iki bölük olur-idi, bu gelen bilmiş oluñ yağıdır didi.* (D127-8)

Sözcenin güvenilirliğini ve kesinliğini sağlama, pekiştirme işlevleri taşıyan, bir diğer ifadeyle ‘emin olun(uz)’ veya ‘iyi bilin(iz)’ şeklinde yorumlanabilecek *bilmiş oluñ* söylem belirleyicisi, metinde sadece bir defaya mahsus olmak üzere, *Qazan Big Oğlı Uruz Bigüñ Tutsak Olduğı Boy*’da kullanılmıştır. Sözdizimsel esnekliğe de sahip olan bu söylem belirleyici, cümle içerisinde, başta, içeride veya sonda yer alabilir ve bu konumlandırma genel pragmatik/anlamsal içeriğini etkilemez. İlgili bağlamda, konuşucunun bahsettiği konudaki emin oluşuna işaret etmektedir ve bir bakıma, muhataplarını gelecek olan tehlike için uyarmaktadır.

bu yaña(dan)

- *Bu yañadan dahı bazırganlar geliübeni Qara Dervend ağzına konmuşlar-idi.* (D70-10)
- *Bu yaña Şöklı Melik kâfirler-ile şin şadman yiyüp içüp [...]* (D51-3)
- *Bu yaña yiğit bigler gördiler kim av bozulmuş [...]* (D242-6)

Özçelik (2005: 124), bu yapıyı isabetli olarak diğer araştırmacılardan farklı bir şekilde yorumlamış ve yukarıda verilen her üç kullanımın da cümle başında konumlandığını, anlatıcı tarafından konuya giriş amaçlı kullanılan bir geçiş sözü (ara söz) hükmünde bulunduğunu vurguladıktan sonra bunların Türkiye Türkçesinde de yer alan *diğer taraftan, öte yandan* gibi “edatlaşmış ifadeler”le benzer olduğunu aktarmıştır. Bu hususta, Özçelik’in bahsettiği “edatlaşmış ifade” ile esasında “söylem belirleyici” kastedildiği savunulabilir. Bu yapıların gerek işlevleri ve gerek nitelikleri, onların birer söylem belirleyici olarak değerlendirilmesini sağlamaktadır. Zira anlatıcının konu odağını değiştirerek farklı bir zaman/mekan ilişkisi içerisinde yeni içerikli bir sözceye başlaması bu yapılarla sağlanmaktadır. Diğer bir ifadeyle, *bu yaña(dan)* yapısı ile anlatıcı, mevcut konumdan veya zamandan uzaklaşarak ilgili başka zamana, mekana veya karakter(ler)e ilişkin bilgiler aktarmaktadır.

elbetde

- *Yok elbetde öldürsem gerekdir didi.* (D198-8)
 - *Elbetde ol ağam tutulan kal`aya varmayınca olmazam didi.* (D262-12)
 - *Qazan buñlu oldu, elbetde tayım Aruz maña gelsün didi.* (D293-1)
- /.../

Sözceye kesinlik ve kararlılık katan bir diğer söylem belirleyici durumdaki *elbetde* (TTü. *elbette* ~ *elbet*), 'hiç şüphesiz, şüphesiz, mutlaka, kuşkusuz, tabii ki, her halükarda, her halde' gibi çeşitli, ama ilişkili kullanımlarda, *Dede Korkut Kitabı*'nın farklı kısımlarında kullanılmaktadır. Konuşanın söze konu durum veya eylemdeki kararlılığını ispatlaması ve bunu dinleyiciye/okuyucuya/muhataba bildirmesi, onun üzerinde tesir bırakması için tercih edilen bu söylem belirleyici metinde, düşünülen, planlanan veya amaçlananların konuşurun kendi içerisinde onanması noktasında da bir işlev görmektedir. Diğer bir ifadeyle karakterin hem kendi iç konuşmalarında/düşüncelerinde hem de diğer karakterlerle olan iletişimde faydalanan *elbetde* söylem belirleyicisi, sözdizimsel esneklik de taşımaktadır ve cümle içerisinde farklı konumlarda yer alabilmektedir.

el-hāşıl(ı)

- *El-hāşıl* ordu bunun uçından katı incindiler [...] (D217-8)
- *El-hāşıl* Oğuz yidi kerre ürkdü [...] (D219-5)
- *El-hāşıl* ikisi bile vardılar [...] (D301-3)

Metinde iki defa *el-hāşıl*, bir defaya mahsus olmak üzere de *el-hāşılı* şeklinde kullanılmış olan Arapça kökenli bu söz başı söylem belirleyici, 'kısacası; sonunda, sonuç olarak' anlamlarını sağlamakta ve bir önceki yargıda yer alan eylem/durum ile onun sonucu olan eylemi/durumu birbirine bağlamaktadır. Söz başında yer alması, onu söz başı-bağlayıcı söylem belirleyici yapmaktadır. Türkiye Türkçesinde *el* takısı atılarak *hasıl(ı)* şeklinde kullanılmakta, ayrıca *velhasıl(ı)* şekliyle de bir söylem belirleyici olarak yer almaktadır.

görelüm

- *Dirse Hanuñ hatunı şoylamış, görelüm ne şoylamış.* (D14-2)
- *Görelüm hanum niçe haberleşdi* (D45-2)
- *Virelüm didi, görelüm ne istersin.* (D85-7)

/.../

Metinde, bir anlatıya/konuya veya olaya giriş için kalıp yapısı olarak en sık kullanılan söylem belirleyicilerden olan *görelüm*, günümüz konuşma dilinde de sıkça yer alan *bakalım* söylem belirleyicisine denktir (krş. *Bakalım yarın neler olacak...*). Gör- fiili ve çokluk birinci kişi emir kipi eki *-elüm*'ün bir-

leşmesiyle oluşan bu söylem belirleyici, esasında sözdizimsel yapı içerisinden çıkarılamayacak derecede bağlamla bütünleşmiş durumdadır. Yine de, metin bağlamında temel anlamından uzak olması ve konuya veya sonradan anlatılacaklara/söyleneceklerle dikkatleri çekmek gibi belirli bir işlevi yerine getirmesi, bu yapının dilbilgisel işlevden ve metinle ardışık anlamsal içerikten çok bir söylem belirleyici olarak işlev gördüğüne işaret etmektedir. Bu yapının, anlatıcının dinleyiciyi/okuyucuyu da dahil ederek onun dikkatini çekme yoluyla konuya/olaya yönlendirici olarak bir başlatıcı işlevi olduğu savunulabilir.

hay

- *Hay oğul Karçar adama uş bögelek gibi bunhudur [...]* (D87-12)
- *Hay Dede Sulţan, Tañrı bunuñ semüzin de alsun, aruğın-da alsun [...]* (D88-8)
- *Hay canum oğul hüner didüğüm ol degül [...]* (D174-13)

/.../

Eserde dokuz defa kullanılmış olan *hay*, seslenme işlevini görebilirken, *Hay çok yaşa!* gibi bazı bağlamlarda seslenmeden ziyade bağımsız bir söylem belirleyici olarak da işleve sahiptir. Daha çok sözce başlangıcına konumlandırılan *hay*, *Dede Korkut Kitabı*'ndaki kullanımlarında seslenme (*hey, ey* vb.) işlevi görmesinin yanı sıra, her ne kadar Ergin'de (2009: 138) belirtilmemiş olsa da, '*haydi!*' olarak yorumlanacak, harekete geçirme sözü olarak da işlev görmektedir: *Hay atamuñ altun kadehinden şarab içen, meni seven atdan insün, bunun çapısına birer gürz uralum didi.* (D284-4,5). İfade, Tezcan ve Boeschoten (2001) tarafından uzun ünlüyle *hāy* şeklinde okunmuştur. Bunun yanı sıra *hay*, bağlamına göre değişmekle birlikte, 'şey...' (krş. İng. *well*) olarak yorumlanmaya müsaittir. Zira buna uygun olarak Lewis, *Dede Korkut Kitabı*'nın İngilizceye çevirisinde bu unsuru *well* söylem belirleyicisi ile karşılamıştır (1974: 68). İfade, Sümer vd. tarafından ise *oh* ünlemi ile karşılanabilmiş ancak çevrilmediği, göz ardı edildiği de olmuştur (1972: 50, aynı sayfadaki iki *hay*'dan biri *oh* ile çevrilmiş fakat diğeri çeviriye katılmamıştır).

hele

- *Ne olur-ise olsun, hele men avumı alayın didi.* (D76-8)
- *Hele ne diledi?* (D86-8)

- *Hele Kazanı getürdiler, Tomanın al'asında bir kıuyuya bıradılar.* (D274-4)

Baqlama göre değişebilen birbirinden farklı pragmatik işlevlere sahip olan *hele* tembihleme, uyarma, ikaz veya korkutma amaqlı olarak kullanılabılırken (rn. *Hele bir yapma bakalım!*), tasarımılamaya ve planlamaya yardımcı bir ifade olarak da işlev görebilir (rn. *Hele bir yarın olsun, gelip gelmeyeceğime karar veririm.*) Ayrıca kaygı, merak ve öğrenme isteği gibi durumlarda da kullanım alanı bulabilir (rn. *Ders bitmiş mi hele?*) *Dede Korkut Kitabı*'nda üç farklı yerde geçen *hele*, bunların ilkinde karakterin kendi iç konuşmasına yönelik olarak bir istek/amaç ve ön şart bildirme işlevi taşıtmaktadır. İkinci kullanımda ise daha çok merak/kaygı ön plandadır. Son kullanımında ise daha çok 'nihayetinde, en sonunda, sonrasında' gibi farklı bir kullanımla yer almaktadır.

oş

- *oş, imdi atlanuş.* (D79-1)
- *Eger bu diduğuğ nesneleri getürür-iseñüz oř virdüm [...]* (D85-12)
- *oş yle olsun, evet, hem maņa iki adam viruş [...]* (D220-2)

/.../

Esas söz dizimsel sıfat yönlü anlam içeriğinin ('iyi, güzel' vb.) yanı sıra söz-e içerisinde bir boşluk doldurucu olarak işlev gören (krş. rn. İng. *well*) ve 'peki, pekl; ne l, çok iyi; elbette' gibi anlam bağlantılarıyla ifadeleri/ olayları birbirine yakınlılaştıran *oş*, metinde esas anlamıyla kıyaslandığında, söylem belirleyici olarak daha sınırlı bir kullanıma sahiptir. Yukarıda sıralanan bağlantıların ilkinde ve sonuncusunda *oş*, 'peki, pekl' içeriğiyle bir bağlayıcı görevi görmekte, ikincisinde ise 'ne l' işleviyle şartı tamamlayıcı bir ifade olarak kullanılmaktadır.

imdi

- *İmdi incinme anum evvel anuş elin pduğuğmze.* (D74-9)
- *İmdi Dede köpek-ile preyi sen bul didi.* (D87-4)
- *İmdi Egrege Segrek yaraşur.* (D257-2)

/.../

Daha çok bir zaman zarfı olarak sözdizimsel yapı içerisinde kullanılan *imdi* ve türevleri, söylem belirleyici olarak boşluk doldurma yoluyla söze başlamaya hazırlık yapar. Ayrıca, ardından gelecek ifadeyi yumuşatma veya dinleyici/muhatabı duymaktan veya öğrenmekten hoşlanmayacağı bir duruma hazırlama işlevi de görebilir. Bu işlev, ilk örnekteki kullanımda barizdir. Konuyu değiştirme/başka konuya geçişi sağlama, konuşma sırasını koruma veya başka bir konuşturdan devralma işlevleri de bulunan *imdi* ~ şimdi söylem belirleyicisinin bu işlevine metinde rastlanılmamıştır. Bunun yanı sıra metinde *imdi*'nin esas dilbilgisel işleviyle, yani zaman zarfı olarak kullanıldığı örnekler çoğunluktadır (*Hoş, imdi atlanuñ*, D79-1) ancak bunlar, yukarıda da belirtildiği gibi, çalışmanın kapsamı dışındadır.

meger

- *Meger hanum, Bayındur Hanuñ bir buğası var-idi.* (D15-9)
- *Oğul meger sen istediğün kız Pay Piçen Big kıızı...* (D81-5)
- *Meger beyrek buña bir kömlek bağışlamış-idi.* (D93-8)

/.../

Ergin tarafından 'meğer, öte yandan' anlamını sağlayan (2009: 211) bir bağlama edatı (2009: 457), Daşdemir (2000) tarafından ise "cümle başı açıklama edatı" olarak tanımlanan *meger*; metinde 43 defa kullanılan önemli ve işlevsel bir unsur hükmündedir. Söylem belirleyicisi olarak aynı zamanda bir durumu sonradan öğrenme, farkına yeni varma sonucu yaşanan şaşkınlık veya bir durumu daha sonra fark etme hissini tanımlama ifadesi olarak kullanılan *meger* Ergin'in belirttiği 'öte yandan' anlamıyla kullanılsa dahi bir söylem belirleyici olarak işlev görebilir. Zira bu içeriğiyle, iki sözcüğü birbirine bağlayıcı ve yeni sözcenin başlatıcısı olarak pragmatik bir işleve sahiptir ve -her ne kadar metinde daha çok sözcü başında kullanılsa da- sözdizimi içerisinde, öbekler arasında yer değiştirme serbestliğini taşır ve bu yönüyle anlamsal içerikte herhangi bir değişime/sapmaya sebep olmaz. Ayrıca, bir konuya veya olaya başlamaya hazırlık yapıcı unsur olarak da kullanılır. Zira *Şalur Kazan Tutsak Olup Oğlı Uruz Çıkarduğı Boy ile Basat Depegözi Öldürdüğü Boy* başlıklı boylarda anlatıya *meger* ile başlanılmaktadır.

ne bileyin

- *Ne bileyin oğul arslandan-mı oldu yohsa kaplandan-mı oldu* (D27-11)

- *Ne bileyin oğul bu kazalar saña nireden geldi* (D27-12)

Metinde aynı bağlam içerisinde iki defa yer alan *ne bileyin* (~ *ne bileyim*), yapısı ‘emin olamama, belirsizlik’ gibi içeriklere sahiptir. Ayrıca bir durumu anlayamama, olumsuz bir duruma müdahale edememe, bunun sonucu olarak da üzüntü duyma gibi art içerikleri de bünyesinde taşıyan bu söylem belirleyici, Türkiye Türkçesinde sözce içerisinde bir konu üzerine sunulan örnekleri açma, daha fazla örnek verme işleviyle de görev alabilmektedir (örn. *Kitap oku, müzik dinle, ne bileyim, sinemaya git...*). Ancak bu işlev *Dede Korkut Kitabı*’nda gözlemlenmemektedir.

ne diyelüm

- *Ne diyelüm, çün sen Kazana düşmen olduñ biz de düşmenüz didiler.* (D295-3)

Metinde sadece bir defa kullanılan *ne diyelüm* söylem belirleyicisi, bir söz başlatıcısı olarak işlev görmekte ve ‘yapacak bir şey olmama’, ‘söyleyecek söz bulunmama’ veya ‘elden bir şey gelmeme’ durumunu ifade eder. Örneğin *Ne diyelim, hakkımızda hayırlısı...* gibi bir sözce içerisinde bu işlevleri açtır. Günümüzde *ne diyeyim, ne diyelim, ne desem, ne desek* gibi farklı şahıs ve kiplerde görülen bu söylem belirleyici, zaman zaman (*ne*) söyleylemi ile de değiştirimli olarak kullanılmaktadır.

niçe söyler-iseñ

- *Birisi niçe söyler-iseñ bayağıdur.* (D7-7)
- *Geldük ol-kim niçe söyler-iseñ bayağıdur:* (D9-4)

Araştırmacılar tarafından kapalı /è/ ve damak /η/si seslerinin gösterim tercihi, söz ortası /ç/ ~ /c/ tercihi ile *i-* ek fiilinin - ile esas fiile bağlanma şekli dışında hemen hemen aynı biçimde okunan bu yapı, *niçe* ‘nasıl, nice, ne kadar’ zarfı ile *söyle-* fiilinin geniş zamanlı ikinci tekil kişi şart çekimiyle kalıplaşmıştır ve metinde (dört kadın tipinden birini karşılamak için) iki kez kullanılmaktadır. Anlamsal açıdan ilgili yapı ‘ne kadar söylersen söyle’, ‘ne kadar dersen de’, ‘nasıl söylersen söyle’ veya ‘ne dersen de’ (*bayağıdır*) gibi olumsuz bir tanımlama çağrıştırmasına karşın, bir söylem belirleyici olarak tasarlandığında, işlevsel ve pragmatik açıdan, günümüzde sık kullanılan söylem belirleyicilerden *nasıl söyleyeyim* (~*nasıl desem*) veya *nasıl söyler-siniz* yapılarına eşdeğer görünmektedir. Dolayısıyla anlatıcının, ilgili kadın

tipini tam olarak tanımlayacak bir ifade dile getiremeyip 'nasıl desem' gibi bir ara söz ile *bayağı* sözcüğünü tanımlamadığı düşünülebilir.

nola-y-idi

- *ah nola-y-idi, bu öle-y-idi, birine dahı vara-y-idim [...]* (D8-3)
- *nola-y-idi benim ivüme bir lahza baқа-y-idüñüz.* (D9-1)

Dilek bildirme işleviyle 'keşke' veya 'ne olurdu' içeriklerini sağlayacak şekilde kullanılan bu karmaşık yapı, metinde sadece iki defa, mukaddime kısmında yer almaktadır. Düşüncenin arkasında yatan bir istek, temenni dile getirme işlevini taşıyan *nola-y-idi* yapısının, farklı araştırmacılar tarafından başka gösterimlerle okunmasına rağmen (örn. Özçelik 2005: 338, 340, Tezcan ve Boeschoten 2001: 33 = *nolaydı*), dilek-istek bildirme işlevini sağlayan bir söylem belirleyici olduğu açıktır.

pes

- *Beli pes ağ saķallu 'aziz baba ivermeķ gerek didi.* (D80-12)
- *Ya pes nidelüm?* (D81-10)
- *Döndi 'Azra' ile ya pes sen eylemeklü kadasın [...]* (D161-2)

/.../

Ergin'in "bağlama edatları" bahsinde yer verdiği (2009: 457), Balyemez'in (2011) ise iki yargı arasında bir açıklama işlevi üstlendiğini, bazen de 'sonra' anlamını sağladığını belirttiği *pes* ögesi, metinde çoğu durumda 'peki; öyle' anlamını karşılayacak şekilde, yargıyı pekiştirme ve destekleme işlevi taşımaktadır. *Beli* 'evet' edatıyla beraber de kullanılabilen *pes*, *ya* ile kullanıldığında ise 'peki, öyleyse, bu durumda' gibi anlam içeriklerini de sağlamaktadır.

şöyle kim

- *Şöyle kim başında olan bit ayağına indi.* (D199-4)

Metinde bir defaya mahsus olmak üzere kullanılan *şöyle kim* 'öyle ki, o kadar ki' anlamını sağlayacak şekilde, daha önceki yargının açıklamasını ifade edecek cümleye girişi sağlamaktadır. Dolayısıyla bu söylem belirleyici ile başlayan ifade, önceki bir olay veya durumu daha ayrıntılı bir şekilde tasvir etmek üzerine kurulacaktır.

vallah (billah)

- [...] vallah yahşy yiğit mürüvvetlü yiğit didiler. (D73-9)
- Vallah sulţanum bu yiğit yüzi nişablu yahşy yigittür. (D77-11)
- Vallah billah toğrı yolu görür-iken eğri yoldan gelmeyeyin didi. (D276-2)

/.../

Doğrulama, inandırma ve yemin etme işlevli sözcüklerden biri olan *vallah(i)* (genişletilmiş varyantlarıyla *vallah[i] billah[i] tallah[i]...*), *Dede Korkut Kitabı*'nda (genişletilmiş *vallah billah* yapısı da dâhil olmak üzere) sekiz kez yer almakta ve bunların tamamı da sözcenin güvenilirliğini sağlama, sözün inandırıcılığını artırma işlevi taşımaktadır. Yapı, Tezcan ve Boeschoten (2001) tarafından *va-llāhi (bi-llāhi)* şeklinde okunmuştur.

vay

- [...] vay bigüm kartaş muradına maşşudına irmeyen yaluñuz kardeş [...] (D91-12)
- Vay al duvağum iyesi / Vay alnum başum umıdı [...] (D92-3)
- Vay senüñ elünden ne yir yüzinde dirimiz ve ne yir altında ölümüz kurtulur-imiş didi (D275-3)

/.../

Metinde on bir defa kullanılan bu ünlem, seslenme işleviyle adların önüne gelerek onlara ilgiyi toplamak veya muhatabın dikkatini çekmek için kullanılması yanında (D275-3)'te olduğu üzere ilenme işlevini de taşıyabilmektedir. Ayrıca hitap sözcelerine başlangıcı sağlama görevini de üstlenebilen *vay*, metinde, günümüzdekinin olduğunun aksine sınırlı bir kullanıma sahiptir. Ergin ve diğer araştırmacılar tarafından kısa ünlüyle gösterilen bu ifade, Tezcan ve Boeschoten (2001) tarafından uzun ünlüyle *vāy* şeklinde okunmuştur.

ya (pes)

- Ya pes niçe kurtuldiñ Delü Karçaruñ elinden didi. (D86-2)
- Dede ya kanı benüm pürelerüm? (D87-12)
- Beli hünerdür ya! (D254-11)

/.../

Metinde daha çok 'peki, öyleyse' anlamıyla kullanılan *ya*, (D254-11)'de de görüleceği üzere, nadir olarak yargıyı pekiştirme ve ifadenin doğruluğunu kuvvetlendirme işlevini sağlayabilmektedir. Tezcan ve Boeschoten (2001) tarafından uzun ünlüyle *yā* şeklinde okunan bu söylem belirleyici zaman zaman *pes* ile birlikte *ya pes* kalıbında da yer almaktadır. Metinde bağlaç olarak 'yahut, ya da' işlevleriyle de kullanılan *ya*'nın, tüm bunlara karşın Türkiye Türkçesinde bir söylem belirleyici olarak çok daha fazla kullanıldığı ve daha fazla işlevinin olduğu açıktır (onaylama, tercih etme, karar verme, karşıtlık kurma, anımsatma vd.).

Sonuç

Türkoloji araştırmaları kapsamındaki hemen her türlü dil çalışmasının (diyalektoloji vb. doğrudan konuşma diline yönelik araştırmalar hariç) daha çok yazı, metin ve eser odaklı bakış açısıyla şekillenmesi, yazılı metinlerdeki konuşma dilinin de göz ardı edilmesi sonucunu ortaya çıkarmıştır. Tarihsel/filolojik temelli bir alanda konuşma diline önem verilmeyişinin de son derece olağan bir durum olduğu söylenebilir. Ancak, bu çalışmada da görüleceği gibi, tarihsel-metin odaklı olsa dahi, yapılan araştırmalarda konuşma dilinin ihmal edilmemesinin gerekliliği ortadadır. Dolayısıyla Türkçenin tarihi dönemleri içerisinde verilmiş eserlerde konuşma dilinin izlerinin tespit ve tetkik edilmesi, dil tarihine ve metinlere daha farklı açılardan da yaklaşmayı sağlayacak, bu sayede yapılan araştırmaların önemi ve değeri başka açılardan da artmış olacaktır.

Söylem belirleyici olarak kullanılan bazı sözlükselleşmiş ifadeler (örn. *efendime söyleyeyim*) sözlüklerde yer alırken, *gel gelelim*, *sen söyle*, *bilindiği üzere* gibi çok sayıda diğer sözlükselleşmiş söylem belirleyici çeşitli amaçlar için hazırlanan genel Türkçe sözlüklerde yer almamaktadır. Bu tür yapıların söylem belirleyici işlevlerinin ön plana çıkarılarak ve gerekli açıklamalar yapılarak sözlüklere alınması, örneğin Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenenler veya konuşanlar açısından son derece faydalı olacaktır. Zira *gel gelelim* gibi bir yapı, kendisini oluşturan biçimbirimlerin ayrı ayrı anlamları ve işlevleri düşünüldüğünde, ilgili bağlamlar içerisinde anlamsız olacak ve öğrenci/alıcı tarafından bu yönüyle çözümlenemeyecektir. Bunun yanı sıra, sözlükte hâlihazırda tanımlanmış ve açıklanmış *işte*, *yani*, *hani* gibi birimlerin söylem belirleyici boyutlarına da temas edilmelidir. Türkçenin tarihsel ve güncel olmak üzere iki farklı söylem belirleyici sözlüğünün hazırlanması

da, bu alanda yapılacak önemli çalışmalardan olacaktır. Öte yandan, geleksel sözdizimi çalışmalarında *cümle dışı unsur*, *ara söz* veya *ilave söz* tabir olunan pek çok sözcük ve yapının söylem belirleyici işlevlerine uygun olarak ayrı kategoriler altında tanımlanması ve bunun cümlenin ögeleri bahsinde yeni bir başlık olarak yer alması da alana önemli bir katkı olacaktır.

Dede Korkut Kitabı, konuşma dilinin aksettiği belki de en önemli Türkçe metindir. Bu bakımdan, eserde, konuşma dilinin kendinden bir unsuru olan söylem belirleyicilerin yer alması da son derece doğaldır ve belirli sözcük kategorileri altında ele alınan bazı sözcük ve yapıların bu yönüne de temas edilmesi gerekmektedir. Bunun yanı sıra söylem belirleyiciler, *Dede Korkut Kitabı*'nın oluşturulmasıyla ilgili dolaylı arka plan bilgilerine erişmede de yol gösterici olabilir. Örneğin metinde on altı kez geçen *imdi*, gerek söylem belirleyici olarak gerek zaman zarfı işleviyle, daha çok *Ƙam Pürenüñ Oğlı Bamsı Beyrek Boyı* ve *Ƙazan Big Oğlı Uruz Bigüñ Ƙutsađ Olduğı Boy* içerisinde, on bir kez geçen *vay* ünlem-söylem belirleyicisi bir istisna hariç sadece *Kam Pürenüñ Oğlı Bamsı Beyrek Boyı* 'nda, yine söylem belirleyici işleviyle altı defa kullanılan *pes* ise sadece *Ƙam Pürenüñ Oğlı Bamsı Beyrek Boyı* ile *Duđa Ƙoca Oğlı Yigenek Boyı* 'nda yer almaktadır. Bu durum -daha detaylı incelemeler gerektirmekle birlikte- boyların yazıya geçirilişinde, hatta ortaya çıkarılışlarında farklı kişilerin, etkenlerin veya süreçlerin rol oynadığına bir işaret olarak yorumlanmaya müsaittir.

Eserdeki konuşma dilinin izlerinin ve söylem belirleyicilerin tespiti, *Dede Korkut Kitabı*'nın başka dillere çevrilmesinde ve başka dillerin konuşurları tarafından daha iyi bir şekilde anlaşılmasında da önemli bir rol oynayacaktır. Bu hususta, bilinen bir örnek olarak *ne bileyin* söylem belirleyicisi, biçimbirimsel-işlevsel olarak bire bir İngilizceye çevrildiğinde son derece anlamsız, kullanışsız olacak ancak hedef dilde uygun bir karşılığının bulunması durumunda anlaşılabilir ve metnin çevirisinin daha iyi yapılmasını sağlayacaktır. Dolayısıyla söylem belirleyicilerin hedef dilde de söylem belirleyici karşılıkları aranmalı ve onlar tercih edilmelidir. Aksi hâlde çeviri kısmen veya tam olarak anlaşılmaz olacaktır. *Dede Korkut Kitabı*'nın başka dillere çevirileri de bu açıdan incelenmeli ve ihtiyaç olması durumunda gerekli düzenlemeler yapılmalı, bundan sonraki çevirilerinde de bu hususa dikkat edilmelidir. Bu noktada, Geoffrey Lewis'in ilgili çevirisinde (1974), örneğin eserde iki defa yer alan *bağ bağ* söylem belirleyicisi, *İç Oğuz Taş Oğuz*

'*Āsi Olup Beyrek Öldüğü Boy*'da [Tells the Story of How the Outer Oghuz Rebelled Against the Inner Oghuz and How Beyrek Died] *just look!* (1974: 182), buna karşın *Duĥa Koca Oğlı Delü Dumrul Boyı*'nda [Tells the Story of Wild Dumrul Son of Dukha Koja] *see see!* (1974: 108) olarak çevrilmiştir. Sümer vd. (1972: 50) ise *hay* unsuru zaman zaman *oh* olarak çevrilmiş ancak zaman zaman göz ardı edilerek çeviriye dahil edilmediği de olmuştur. Dolayısıyla yapı, işlev ve kullanımları açısından aynı olsa da, ilgili unsurların çevirisinde tutarsızlık gözlemlenmektedir.

Tüm bunlardan hareketle, *Dede Korkut Kitabı*'nın sadece ses bilgisi, biçim bilgisi, söz dizimi gibi geleneksel dil bilgisinin ele aldığı normatif düzeylerin veya okuma/müstensih hatalarının düzeltilmesinin yanı sıra, bu düzeyleri ve ilgili çalışmaları aşan modern filolojik/dilbilimsel kuram ve kavramlar etrafında, söylem analizi, pragmatik veya toplumdilbilim gibi farklı düzeyleri de kapsayacak şekilde çeşitli açılardan incelenmesi gerekmektedir. Bu sayede, *Dede Korkut Kitabı*'nın daha iyi anlaşılmasına katkı sağlanacağı gibi, disiplinler arası çalışmalar üzerinden ortaya çıkacak veriler farklı araştırma alanları için de kullanılabilir hâle gelecektir.

Açıklamalar

- 1 Bu, söylem çözümlemesi alanının *political discourse analysis* (siyasi söylem çözümlemesi) olarak da bilinen bir çözümleme şeklini oluşturur. Ayrıca *critical discourse analysis* (eleştirel söylem çözümlemesi) gibi, söylemlerin eleştirel olarak değerlendirildiği çözümleme şekilleri de mevcuttur. Türkiye Cumhuriyeti tarihinde, “sağ-sol kavgası” olarak tabir edilen dönemde, kişilerin tercih ettiği bazı sözcüklerin kendilerinin dünya görüşlerine dair ipuçları vermesi ve buna göre yargılamalar yapılması durumu, esasında bilinçli olmayarak gerçekleştirilen bir söylem çözümlemesi olarak düşünülebilir.
- 2 D: Dresden nüshası | X: Nüshanın sayfa numarası | Y: Sayfadaki satır numarası
- 3 Bağlamlarda yer alan söylem belirleyicilerin yapısal açıdan ve içerik yönünden birbirleriyle aynı veya benzer olması durumunda, verilen örnek bağlamların sayısı üç ile sınırlandırılacak ve ilgili yapıda daha fazla örnek bağlam/kullanım bulunduğu bilgisi /.../ ile belirtilecektir.
- 4 Bunun yanı sıra popüler bir kullanım örneği olan *Oğlum bak git!* kuruluşu içerisinde de *bak*'ın söylem belirleyici olma işlevi göze çarpmaktadır.

Kaynaklar

- Baker, Paul ve Sibonile Ellege (2011). *Key Terms in Discourse Analysis*. London/New York: Continuum.
- Balyemez, Sedat (2011). *Dede Korkut Hikâyelerinin Metin Dil Bilimsel Yapısı*. Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Balyemez, Sedat (2012). “Dede Korkut’taki Tartışmalı Kelimeler (Dresden Nüshası) Üzerine Bir Karşılaştırmalı Dizin Denemesi”. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* 1/3: 82-117.
- Brinton, Laurel J. (2015). “Historical Discourse Analysis”. *The Handbook of Discourse Analysis*. Ed. Deborah Tannen, Heidi E. Hamilton and Deborah Schiffrin. Chichester, UK: John Wiley & Sons Ltd. 222-243.
- Brown, Gillian ve Georg Yule (1983). *Discourse Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cemiloğlu, İsmet (2001). *Dede Korkut Hikâyeleri Üzerinde Söz Dizimi Bakımından Bir İnceleme*. Ankara: TDK Yay.
- Corcu, Demet (2006). “Analysis of Discourse Particles ‘zaten’ and ‘ya’ in Relation to the Information Structure”. *Sparche und Datenverarbeitung* 1: 1-11.
- Coulthard, Malcolm (1985). *An Introduction to Discourse Analysis*. Londra ve New York: Routledge.
- Daşdemir, Muharrem (2000). *Dede Korkut Hikâyeleri’nin Söz Dizimi*. Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Dəmirçizadə, Əbdüləzəl Məmmədov (1999). *Kitabi-Dədə Qorqud Dastanlarının Dili*. Bakı: Elm Nəşriyyatı.
- Erdoğan, Yasemin (2013). “Interactional Functions of ‘şey’ in Turkish: Evidence from Spoken Turkish Corpus”. *Mersin Üniversitesi Dil ve Edebiyat Dergisi* 10 (2): 33-52.
- Ergin, Muharrem (2008). *Dede Korkut Kitabı - 1*. Ankara: TDK Yay.
- Ergin, Muharrem (2009). *Dede Korkut Kitabı - 2: İndeks-Gramer*. Ankara: TDK Yay.
- Ergin, Muharrem (2001). *Dede Korkut Kitabı*. İstanbul: Boğaziçi Yay.
- Fraser, Bruce (1999). What are discourse markers?. *Journal of Pragmatics* 31 (7): 931-952.
- Gee, James Paul (2011). *An Introduction to Discourse Analysis: Theory and Method*. New York: Routledge.
- Gökyay, Orhan Şaik (2006). *Dede Korkut Hikâyeleri*. İstanbul: Kabcacı Yay.
- Gökyay, Orhan Şaik (2007). *Dedem Korkudun Kitabı*. İstanbul: Kabcacı Yay.
- Günay, V. Doğan (2013). *Söylem Çözümlemesi*. İstanbul: Papatya Yay.
- Hirik, Seçil (2017). “Türkiye Türkçesinde Söylem ve Bilgi Kipliği İlişkisi”. *idil* 6 (35): 1955-1966.
- İmer, Kamile, Ahmet Kocaman ve A. Sumru Özsoy (2011). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yay.
- Johnstone, Barbara (2008). *Discourse Analysis*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Kaçalın, Mustafa S. (2006). *Oğuzların Diliyle Dedem Korkudun Kitabı*. İstanbul: Kitabevi Yay.

- Kartallıoğlu, Yavuz (2017). *Osmanlı Konuşma Dili*. İstanbul: Kesit Yay.
- Kerimoğlu, Caner (2014). *Kuram ve Uygulamalarla Dilbilim, Göstergibilim ve Türkoloji-Genel Dilbilime Giriş*. Ankara: Pegem Akademi.
- Lewis, Geoffrey (1974). *The Book of Dede Korkut*. Victoria: Penguin Books.
- Maschler, Yael ve Deborah Schiffrin (2015). "Discourse Markers: Language, Meaning, and Context". *The Handbook of Discourse Analysis*. Ed. Deborah Tannen, Heidi E. Hamilton ve Deborah Schiffrin. Chichester, UK: John Wiley & Sons Ltd. 189-221.
- Özbek, Nurdan (1998). "Türkçe'de Söylem Belirleyicileri". *Dilbilim Araştırmaları* 9: 37-47.
- Özçelik, Sadettin (2005). *Dede Korkut Araştırmalar; Notlar / Dizin / Metin*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Özçelik, Sadettin (haz.) (2006). *Dede Korkut Üzerine Yeni Notlar*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Paltridge, Brian (2006). *Discourse Analysis: An Introduction*. Londra: Continuum.
- Ruhi, Şükriye (2013). "The Interactional Functions of 'tamam' in Spoken Turkish". *Mersin Üniversitesi Dil ve Edebiyat Dergisi* 10 (2): 9-32.
- Schiffrin, Deborah (1987). *Discourse Markers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schourup, Lawrence (1999). "Discourse markers". *Linuga* 107: 227-265.
- Sertkaya, Osman Fikri (2006). *Dede Korkut Kitabı, Dresden Nüshası'nın "Giriş" Bölümü*. İstanbul: Ötügen Yay.
- Sümer, Faruk, Ahmet E. Uysal and Warren S. Walker (1972). *The Book of Dede Korkut: A Turkish Epic*. Austin & London: University of Texas Press.
- Taylor, Stephanie (2013). *What is Discourse Analysis?* London/New York: Bloomsbury Academic.
- Tekin, Talat (2013). "Dede Korkut Hikâyelerinde Bazı Düzeltmeler". *Makaleler II-Tarihi Türk Yazı Dilleri*. Yay. Haz. Emine Yılmaz ve Nurettin Demir. Ankara: TDK Yay.
- Tezcan, Semih (2001). *Dede Korkut Oğuznameleri Üzerine Notlar*. İstanbul: YKY.
- Tezcan, Semih ve Hendrik Boeschoten (2001). *Dede Korkut Oğuznameleri*. İstanbul: YKY.
- Torun, Yeter (2011). "Eski Anadolu Türkçesinde Böyle, Şöyle, Eyle/Öyle Sözlere Kullanımları Üzerine". *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 20: 267-276.
- Tulum, Mertol (2003). "Dede Korkut Oğuznameleri Üzerine Notlar'a Notlarla Katkılar-I". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* XXX: 517-538.
- Tulum, Mertol ve Mehmet Mahur Tulum (haz.) (2016). *Dede Korkut Oğuznameler Oğuz Beylerinin Hikâyeleri*. Ankara: AKM Yay.
- Yılmaz, Erkan (2004). *A Pragmatic Analysis of Turkish Discourse Particles: yani, işte and şey*. Doktora Tezi. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- Vardar, Berke (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yay.

Discourse Markers in The Book of Dede Korkut*

İsa Sarı**

Abstract

Philological studies on The Book of Dede Korkut mostly consist of interpretations/corrections of the words that are thought to be read erroneously by previous researchers or determining scribal errors on the text which lead to the accurate interpretation, reading and reconstruction of it. Such studies are required to constitute the impeccable and error-free form of the text. However, while doing this, other related studies on the text, be it language-internal or extra-linguistic, must not be neglected. By this means, more details on the text will be reached; text-concerned issues such as the writing period and writing conditions of it as well as aesthetical and literal value of the text and many more matters related to it will be understood better. In the present study, discourse markers, which emerge as an inherent property of colloquial language, will be touched upon at first. Subsequent to this, discourse markers in The Book of Dede Korkut that can be interpreted as traces of colloquial language will be dealt with and evaluated. Thereby, an approach from the perspective on the basis of colloquial language in The Book of Dede Korkut will be developed and it will be aimed for contributing on discourse analyses for the text.

Keywords

The Book of Dede Korkut, discourse marker, colloquial language, discourse analyses, filler, discourse particle.

* Date of Arrival: 19 December 2017 – Date of Acceptance: 20 March 2018

You can refer to this article as follows:

Sarı, İsa (2020). "Dede Korkut Kitabı'nda Söylem Belirleyiciler". *bilig – Journal of Social Sciences of the Turkic World* 93: 29-52.

** Asst. Prof. Dr., Hitit University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Turkish Language and Literature – Çorum/Turkey

ORCID ID: 0000-0003-3766-1438

isasari@hitit.edu.tr

Маркеры разговорной речи в «Книге моего деда Коркута»*

Иса Сары**

Аннотация

Филологические исследования «Книги моего деда Коркута» в основном состоят из толкований / уточнений слов, которые считались прочитанными ошибочно предыдущими исследователями, или определения ошибок переписчиков в тексте, что ведет к точной интерпретации, чтению и реконструкции текста. Такие исследования имеют целью восстановление безупречной и безошибочной формы текста. Однако при этом нельзя пренебрегать другими исследованиями текста, будь то языковые или внелингвистические. Таким образом, будет получено больше деталей по тексту; связанные с текстом вопросы, такие как период создания и условия его написания, а также эстетическая и буквальная ценность текста и многие другие вопросы, связанные с ним, будут поняты лучше.

В настоящем исследовании сначала будут затронуты дискурсивные маркеры, которые являются неотъемлемым свойством разговорного языка. Вслед за этим будут рассмотрены и оценены дискурсивные маркеры в «Книге моего деда Коркута», которые можно интерпретировать как следы разговорного языка. Таким образом, будет разработан подход с точки зрения разговорной речи в «Книге Деда Коркута», который позволит внести вклад в анализ текста.

Ключевые слова

«Книга моего деда Коркута», маркер дискурса, разговорный язык, анализ дискурса, слова-паразиты (заполнители пауз), разговорная частица.

* Поступило в редакцию: 19 декабря 2017 г. – Принято в номер: 20 марта 2018 г.
Ссылка на статью:

Sarı, İsa (2020). "Dede Korkut Kitabı'nda Söylem Belirleyiciler". *bilig – Журнал Гуманитарных Наук Тюркского Мира* 93: 29-52.

** д-р, Хеттский университет, факультет искусств и наук, кафедра турецкого языка и литературы – Чорум / Турция
ORCID ID: 0000-0003-3766-1438
isasari@hitit.edu.tr